

HUDAFERİN KÖPRÜLERİ

Azərbaycan'da köprü inşaatı geleneklerinin kökü çok eskilere dayanıyor. Bunun nedeni, ülkede engebeli arazilerin ve zengin nehir ağının olmasıdır. Yerel yollarda olduğu gibi uluslar arası ticaret güzergahlarında da serbest dolaşımı sağlamak amacıyla zaman zaman küçük köprülerin yanı sıra görkemli köprüler de inşa ediliyordu. Hem yüksek sanatsal ve teknik göstergesi, hem de yerel ve bölgesel önemi açısından ülkenin en çok bilinen milli mimarlık örneklerinden biri Hudaferin köprüleridir. XIX yüzyıldan itibaren sınır rolü-

nü oynayan Aras nehri üzerindeki bu iki köprü Azərbaycan'ın toprak bütünlüğünün sembolü haline gelmiştir.

Ünlü Arap seyyahı ve coğrafyacı Yakut Hamevi, 1213 ve 1220 yıllarında Azərbaycan'da bulunduğu zaman Aras'ı "inanılmaz nehir" olarak adlandırmıştır. Hamevi yazıyordu: "Aras boyunca, Aran'da binlerce kentin var olduğunu söylüyorlar". Burada şehirlerin sayısı abartılı olmasına rağmen, nehrin her iki kıyısında ta eski zamanlardan yerleşim ağı bulunuyordu. Başka bir Arap yazara atıfta bulunan Yakut Hamevi şunu yazıyordu: "Aras nehrinin

çıktığı Balasacan bozkırında, duvarların ve yapıların yıkımından kurtulan yaklaşık 5 bin terk edilmiş köy bulunuyor. Bu köylerin, Aras'ın, Yüce Allah'ın Kuran'da bahsettiği hükümdarlarına ait olduğu söyleniyor". Aras'ın yoğun nüfuslu kıyıları dikkate alındığında, nehir üzerinde köprü inşa etmek doğal ihtiyaçtı. Tarihi kaynaklarda, batıdan doğuya geçerek ülkenin tüm topraklarında akan Azerbaycan'ın bu nehri üzerinde köprü inşasına ilişkin bazı bilgiler bulunmaktadır.

Aras nehri üzerindeki çok sayıda köprüler arasında en ünlü ve dayanıklı olanı Hudaferin köprüleriydi. Bu da, onların inşa edildiği yerin elverişli coğrafi konumu ve köprü inşası için gerekli doğa koşullarına bağlıydı. Bu iki büyük 15 ve 11 gözlü köprüler, Aras nehri üzerindeki Hudaferin geçidinin önemli bir geçiş olduğunu göstermektedir. İşte, kıtalararası yollar üzerinde bulunan Hudaferin geçidi, iç ve devletlerarası ilişkilerde önemli rol oynamıştır. Hudaferin köprüleri İpek Yolunun en önemli bağlantılarından olup uluslar arası öneme sahipti. Bu köprüler, güneyden Aran ve Karabağ'a giden çeşitli güç ve kabilelerin önemli göç yoluydu. Kaynaklarda, bu köprülerin büyük bir askeri ve stratejik önemi de kaydedilmektedir. Tarihi olaylar, çok sayıda askeri birliklerin kısa sürede Hudaferin köprülerinden geçebildiğini kanıtlamaktadır.

Köprü, ilk olarak bir mühendislik tasarımıdır. Eski dönemlerde köprünün sağlam ve dayanıklılığı büyük ölçüde inşaatın yapıldığı alana bağlıydı. Böyle ki, eski ve Ortaçağ'da köprü inşasında, yapıyı desteklemek için nehir kayalarının mevcutluğu en önemli koşuldu. Büyük kayalar üzerine inşa edilen destek direkleri, dalgakıranlar, üzerinden kalabalık insanların ve ağır kervanların geçtiği köprünün dayanıklılık güvencesiydi. Hudaferin geçidinde büyük nehir kayalarının varlığı bu yerleri köprü inşası için çok uygun kılıyordu. Aras nehri üzerinde çok sayıda köprüden, elverişli konumu sayesinde sadece Hudaferin köprüleri ayakta kalabilmiştir.

Tarihi kaynaklarda, Azerbaycan'ın diğer mimari anıtları gibi çok az bilgi bulunuyor. Herhangi bir inşaat yazıtının olmaması nedeniyle köprülerin kesin inşaat tarihini belirlemek mümkün değildir. Değerli bir tarihi mimari anıtlar olarak, Hudaferin köprülerinin temeli çok eski zamanlarda atılmıştır. Bu ünlü nehir üzerinden köprülerin Urartular döneminde (M.Ö. IV yy.) atıldığına dair versiyon da mevcuttur.

Elimizde olan Hudaferin köprüleri hakkında olan ilk bilgiler, tarihçi ve coğrafyacı Hamdullah Kazvini'ye aittir. O, XIV yüzyılda şöyle yazıyordu: "Zengilan'a yakın Aras nehri üzerinde, Hicri 15 yılında (636 yılı) Hazreti Mu-

hammed'in sahabelerinden biri olan Bekr İbn Abdullah tarafından yaptırılmış Huda-Aferin köprüsü bulunuyor". Böyle ki, Halife Ömer'in emriyle komutan Bukayr İbn Abdullah 643-644 yıllarında Azerbaycan'a askeri yürüyüş başlatıyor. XIX yüzyıl tarihçisi A.Bakıhanov "Gülüstani İrem" eserinde Hicri 22 yılında (644 yılı) yaşanan olayları anlatıyor: "Mugan bölgesini fethederken, Bukayr İbn Abdullah Aras nehri üzerinde Hudaferin köprüsünü inşa etti". Bu tarihi verilere dayanan araştırmacılar (A.Salamzade, K.Memmedzade), VII yüzyılda Arap ordularının Hudaferin geçidinden serbest dolaşımını sağlamak amacıyla yeni köprü inşa edildiğini veya eskisinin restore edildiğini tahmin etmektedir.

Osmanlı bilgini Müneccimbaşı'ya göre, Azerbaycanlı hükümdarı Fazl I.Şeddadi 1027 yılında Aras nehri üzerinde büyük ve dayanıklı köprü inşa ettirmiştir. Müneccimbaşı'nın "esernazım" ("büyük eser") adlandırdığı bu köprüyü, tarihçi V.Minorskiy, 15 gözlü Hudaferin köprüsü olarak kabul etmektedir. Selçuklu tarihçisi Sadreddin Ali

el-Hüseyni, Sultan Alp Arslan'ın 1068 yılında Tiflis seferinden dönerken Aras nehrini "gemiler ve denizciler" olmadan aşarak Laryanis (Hudaferin geçidinin güneyinde bugünkü Larican) köyüne ulaştığını bildiriyor. Ancak tarihçi Hudaferin köprülerinden bahsetmiyor. Tüm bu bilgilere ve inşaatın mimari ve tasarım özelliklerine dayanarak, bazı Avrupa ve Azerbaycanlı bilim adamları, 15 gözlü Hudaferin köprüsünün XII yüzyılda Atabeyler devletinin en parlak döneminde inşa edildiğini düşünüyor.

Büyük Hudaferin köprüsünün ayakları nehir kayaları üzerine inşa edildiği için onun kemerleri farklı boyutlardadır. Bunlar, engebenin yapısına uygun olarak atılmış ve bu nedenle köprü düz şekilde olmayıp belirli bir eğriktedir. Köprü'nün uzunluğu – yaklaşık 200 m, eni – 4,5m, en büyük kemer – 10 metreden fazla, su seviyesinden en büyük yükseklik – yaklaşık 10 metredir. Dalgakıranlar iyi yontulmuş taşlardan inşa edilmiştir. Köprü'nün tüm tonozları, Müslüman dönemi mimarisine karakteristik olan ok şeklindedir. Tonozların taç kemerleri başlangıç-

ta taştan yapılmıştı. Köprü'nün kalan kısımları kaba kaya taşlarından inşa edilmiştir. Üst giriş kısmının parapeti kerpiçten yapılmıştır. Çeşitli inşaat malzemelerinin doku ve renk birleşimi, büyük Hudaferin köprüsüne belirgin tektonik yapı ve sanatsal görüntü vermektedir.

15 gözlü köprü bu gün de çalışır durumdadır. Ancak birkaç kez yıkıma maruz kalan bu eski anıt tekrar restore edilmiştir. Köprü'nün son ciddi tahribatı Kaçarlar döneminde – Azerbaycan'ın kuzeyinde hanlıkların oluşması döneminde olmuştur. Bununla ilgili olarak, tarihçi A.Bakıhanov yazıyordu: "1795 yılında Ağa Muhammed Han Kaçar Karabağ'ı fethetmek isterken, İbrahim Han tarafından yıkılmış Hudaferin köprüsünü restore etti". İranlı tarihçi Z.Mensuri de, Karabağ hanı İbrahim Halil Cavanşir'in, Ağa Muhammed Han Kaçar ordusunun saldırılarını önlemek amacıyla Hudaferin köprüsünü yıktığını doğrulamaktadır. Tarihçi yazıyor: "Şah, Hudaferin köprüsü yakınlarında yeni Zövgerli'nin inşası, eski köprü'nün de restore edilmesi için emir verdi. Cavanşir'in adamları

direkleri yıkamadı ve köprü'nün sadece kemerlerini yıktılar. Şah, sadece en kaliteli inşaat malzemeleri kullanarak köprü inşa edilmesini emretti". Hudaferin köprüleri, Muhammed Han'ın 1797 yılında Kafkas'a ikinci askeri yürüyüşünden önce yıkılmıştı. 15 gözlü Hudaferin köprüsünün bugünkü durumu, tarihçilerin bilgilerini doğrulamaktadır. Köprü kemerlerinin sonradan restore edilmiş üst kısmı kerpiçten yapılmış olup köprü'nün eski kısımlarından açık bir şekilde farklıdır.

11 gözlü köprü büyük Hudaferin köprüsünün 750 metre batısında bulunuyor. Köprü'nün tamamı kireçtaşından yapılan iyi yontulmuş bloklardan inşa edilmiş ve kaplanmıştır. Araştırmacılar, bu köprü'nün İlhanlılar döneminde (XIII yüzyılın sonları) antik kalıntılar üzerinde inşa edildiğini düşünüyor. Ancak, dönemin tarihçisi, XIV yüzyılın 40'lı yıllarında yaşanan en önemli olayları anlatırken, VII yüzyılda sadece bir tek büyük Hudaferin köprüsünün yeniden yapıldığını belirtiyor, başka herhangi bir köprüden ise bahsetmiyor.

Küçük Hudaferin köprüsü neredeyse tamamen yıkılmış, sadece 3 orta göz korunmuştur. Bu nedenle ona halk arasında “sınık köprü” (“kırık köprü”) deniliyor. Köprü'nün uzunluğu yaklaşık 130 m, eni 6 m, su seviyesinden yüksekliği 12 metredir. Yan kemerlerin çevresi yarım daire şeklindedir. Suyun üzerinde duran güçlü köprü ayakları ve kemerler, ciddi hasar görmüş kıyı gözler yapının orijinal görünümünün muhteşem olduğunun kanıtıdır. 11 gözülü köprü, düşman ordularının ilerlemesini engellemek amacıyla yok edilmiş, ancak sonuçta, büyük Hudaferin köprüsünden farklı olarak restore edilmemiştir. Kemer sayısının az olması ve nispeten fazla olmayan uzunluğa rağmen, kullanılan inşaat malzemesi ve mima-

ri şekli sayesinde “Sınık köprü” harap haliyle bile etkileyicidir. Bu köprü, çok sayıda diğer eski anıtlar gibi, hatta kalıntılar üzerinde bile muhteşem ve görkemlidir.

Her iki köprü'nün yapı sistemi geleneksel Ortaçağ mimarisidir – kavisli kemer açıkları ağır hacimli dalgakıranlar ve sağlam temellere dayanıyor. Oldukça güvenilir olan bu sistem insan kalabalığını ve süvarileri taşıyabiliyordu.

Sağlam mühendislik yapısının yanı sıra, Hudaferin köprüleri, sanatsal ve estetik açıdan da çekicidir. Mimarların ustalığı bu yararlı yapıyı anıtsal mimari esere dönüştürmüştür.

Hudaferin köprüleri, küresel öneme sahip olaylarla

yakından ilgilidir, onlar yüksek derecede mimari ve mühendislik yapılarıdır ve nihayet, onlar eşsiz doğa ile bütünleşmişlerdir. Tüm bu nitelikler, bu köprüleri evrensel değerlerin anıtı olarak kabul etmeye müsaittir. Ama ne yazık ki, uzun yıllardır onlara gereken dikkat yetirilmemiştir ve onların akıbeti tehdit altındadır.

1990 yılında onlar için büyük bir tehlike ortaya çıktı. 1975 yılından SSCB'nin "Gidroproyekt" araştırma-geliştirme birliği ile İran arasında imzalanan anlaşmaya göre, Hudaferin geçidinde iki - "Hudaferin" ve "Kızgaması" hidroelektrik santrallerinin inşası başlatılmıyordu. 1990 yılında başlayan bu inşaat, sadece her iki Hudaferin köprüsü için değil, aynı zamanda yakındaki köyler, Araz vadisinde bulunan çok sayıda tarihi ve mimari anıtlar için de tehdit oluşturuyordu. Bu durum, o dönem toplumda büyük

tepkiye yol açtı. Karabağ sorununun ortaya çıkması, Hudaferin köprülerinin bulunduğu Cebrayıl bölgesi de dahil olmak üzere Azerbaycan topraklarının Ermeni askeri güçler tarafından işgal edilmesi sonucu inşaat projesi iptal edildi. Diğer birçok anıt gibi, Hudaferin köprüleri yaklaşık 10 yıldır Ermeni "kültür" terörü altında bulunuyor. İşgal bölgesi olmasına rağmen, 2000 yılında İran hükümeti hidroelektrik santrallerinin inşası konusunu tekrar gündeme getirdi, ancak bu sefer Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'den kesin ret cevabı aldı.

Ermeni teröristlerinin "esir" aldığı Hudaferin köprülerinin durumu dünya kamuoyunu ilgilendirmeli ve onların korunması uluslar arası kuruluşlar tarafından gerçekleştirilmelidir. ❀

